

**Akademie věd
České republiky**

Teze disertace
k získání vědeckého titulu "doktor věd"
ve skupině věd historických

Za Boha, národ, pořádek

Komise pro obhajoby disertací v oboru Obecné a české dějiny

Jméno uchazeče: Doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D.

Pracoviště uchazeče: Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Místo a datum: Praha 2020.....

Disertace vznikla v letech 2011 až 2016
v Historickém ústavu AV ČR. v.v.i. v Praze

Uchazeč: Doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D.
vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR. v.v.i. v Praze

Oponenti:

Teze byly rozeslány dne:

Obhajoba disertace se koná dne:

prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.
předseda komise pro obhajoby
doktorských disertací ve vědním oboru
obecné a české dějiny
Akademie věd České republiky

Badatelské otázky a způsob jejich výzkumu

Kniha je hlavním výsledkem grantového projektu, poskytnutého GA ČR, jehož tématem bylo zkoumání vlivů a faktorů nacionalismu a antidemokratických tendencí v katolickém prostředí v českých zemích v období mezi dvěma světovými válkami. Krize demokracie a institucí liberálního parlamentarismu, stejně jako vliv nacionalismu na politickou scénu představují jednu ze základních charakteristik meziválečného období v Evropě.¹ V „hodině nula“, jež nastala s koncem první světové války a vznikem nových států na troskách Habsburské monarchie, přitom panoval optimismus. Nástupnické státy do základů svých politických systémů - většinou formálně - vtělily ideje rovnosti, svobody, pokroku a demokracie. Skončená válka však zasela semena nových konfliktů. Netrvalo příliš dlouho a politický, sociální i ekonomický neklid přinesl do poválečného uspořádání velké turbulence, které vedly poměrně rychle k prosazení nedemokratických řešení, a tím pádem i ke konci snů o většinově demokratické Evropě.

Meziválečné období bylo etapou velkých společenských, sociálních a politických transformací, jež dala významně do pohybu první světová válka.² Stranou těchto dramatických procesů a zvrátů nezůstala ani katolická církev, jejíž představitelé museli hledat způsoby a cesty, jak reagovat na dynamický vývoj odehrávající se kolem nich. Při zkoumání církevně-politických kontextů je třeba vzít současně v úvahu fakt, že ačkoli se katolický konfesní systém může na první pohled jevit jako monolitní, při detailnějším zkoumání se vyjeví jeho různorodost, ovlivněná politicky, sociálně či třeba genderově (v rámci katolické subkultury totiž tato skutečnost ovlivňuje mimo jiné například způsoby praktikování zbožnosti a podoby rituálů). Konkrétně v Československu byla zmíněná vnitřní diferenciaci ještě umocněna politickými, mentalitními či sociálními proměnami po vzniku samostatného státu, které ve svém důsledku vedly k ústupu vlivu katolické církve z veřejného prostoru a k projevům kulturního boje. Dějiny katolicismu v Československu, ale obecně i v evropském kontextu jsou v meziválečném období poznamenány propojením dvou protichůdných procesů, na jedné straně sekularizace a na straně druhé snah o duchovní obrození, které však generovalo i snahu vstupovat aktivně do veřejného prostoru, a to i v rámci antidemokratického vystupování.

¹ Ernst NOLTE, *Die faschistischen Bewegungen*, München 1966; Francis L. CARSTEN, *Der Aufstieg des Faschismus in Europa*. Frankfurt am Main. 1968; Horst MÖLLER, *Europa zwischen den Weltkriegen*. München 1998; Erwin OBERLÄNDER (ed.), *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2001.

² Hans MOMMSEN (Hrgs.), *Der Erste Weltkrieg und die europäische Nachkriegsordnung. Sozialer Wandel und Formveränderung der Politik*, Köln 2000.

Při pohledu do české historické paměti vyvstanou při otázce po vztahu meziválečné republiky a katolické církve spíše problematické momenty, které pramenily z jejich vzájemného nesouladu a promítaly se do hesel typu „zúčtujeme s Římem jako s Vídní“ a „ pryč od Říma“. Vzájemná animozita byla dána i tím, že počátek vztahů mezi novou republikou a katolickou církví začal „velkým třeskem“, který zanechal pád Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí hned v prvních dnech státní samostatnosti. Jeho stržení bylo interpretováno nejen jako účtování se starým režimem, ale i jako začátek proticírkevního zápasu. Počáteční nepřízeň nově etablovaného státu vůči katolické církvi byla v církevním prostředí vnímána nejen fatálně jako porážka starého řádu, ale také jako počátek hledání nové podoby duchovního života a jeho reflexe okolní reality. Negativní atmosféra ve vztazích mezi církví a státem se odrážela i do různorodého vnímání vztahu k demokratickému systému a k politickému dění ve státě. Do aktivit, jež vycházely z katolických kruhů v Československu, se promítalo široké spektrum postojů a zájmů jejich členů a najdeme v nich konglomerát nejrůznějších tendencí, od křesťansko-demokratických až po otevřeně antidemokratické, autoritativní a fašizující trendy. Z chronologického hlediska se koncentrují zejména na mapování situace 30. let, kdy je vztah katolických kruhů vůči demokracii vystaven velké zatěžkávací zkoušce, přičemž se věnují také situaci mezi českými katolíky v období druhé republiky a problematice pomnichovského vývoje mezi německými katolíky na odtržených územích.

Při svém výzkumu jsem se zaměřil především na katolické prostředí, které se formuje v důsledku vymezování se církve vůči rostoucí sekularizaci společnosti. V monografii zmiňuji některé okruhy problémů, ilustrujících komplikovaný vztah katolického milieu k meziválečnému státu, politickému systému, parlamentní demokracii i k vlivům nacionalismu na českou i německou komunitu. Analyzuji zde ideologickou bázi, z níž vycházely katolicky motivované výhrady vůči principům parlamentní demokracie. Tematicky si kladu otázky nejen po tom, z jakých příčin se rodila podpora protidemokratických a nacionalistických trendů, ale i jakou alternativu jejich zastánci navrhovali. Soustředím se na projevy antidemokratických a nacionalistických tendencí a s nimi spojených i antijudaistických postojů v katolických politických stranách, intelektuálních kruzích i církevně orientovaných spolcích a institucích. Z hlediska typologie představují významný segment výzkumu tendence uvnitř politického katolicismu, neboť po roce 1918 katolická Československá strana lidová do velké míry substituovala církevní obranné aktivity. Současně chci ukázat vnitřní rozrůzněnost této strany, danou přítomností různých názorových proudů již v okamžiku jejího zrodu v roce 1919. Nezanedbatelnou roli v ideové diferenciaci hrála i regionální a náboženská odlišnost mezi

Čechami a Moravou. V Čechách byla katolická církev konfrontována s pocitem diaspory, naproti tomu na Moravě, kde měla dominantnější roli, lidovci nacházeli vždy silnou podporu. Tato skutečnost přispěla k tomu, že mezi českými lidovci byla zřetelnější tendence formulovat svébytné plány řešení politických a sociálně-ekonomických problémů. V českých zemích měly nacionální a antidemokratické jevy velice silnou základnu v intelektuální frontě, jež dávala demonstrativně najevo svou afilialitu ke katolictví. S tím je spojená i snaha katolických intelektuálních elit formulovat nové myšlenky v pohledu na politiku a ekonomiku. Do modelu společenského uspořádání, které tyto elity považovaly za přijatelný, byly inkorporovány autoritativní, konzervativní a antiliberální ideje a cíleně směřoval k privilegovanému společenskému postavení katolické církve, jež měla hrát v národě důstojnou roli. Vycházím také z předpokladu, že čeští katoličtí intelektuálové - na rozdíl třeba od německých - byli ve svých vystoupeních ovlivněni vymežováním vůči lidové straně. Platformou pro prezentaci a publicistické šíření takových názorů se staly nejrůznější revue a periodika, sympatizující především s politickou pravicí. Při jejich analýze se vzhledem k tématu nesoustředím na jejich kulturní a umělecký rozměr, ale na skutečnost, jak tvorba jejich autorů zasahovala do veřejného života.

Zaměřuji se také na hlavní nositele tendencí v českém katolicismu, polemizující více či méně otevřeně s demokratickým uspořádáním, jež byly souběžně provázány i posilováním národního sebevědomí. Velkou pozornost v práci věnuji například osobě Jana Scheinosta, který patřil již od 20. let k zastáncům antidemokratických a postupně i fašizujících postojů, do nichž vkomponoval i obhajobu konzervativního českého národovectví. Scheinost byl v počátcích publicistické činnosti spojen s periodikem Rozmach, kde výrazně působil i Jaroslav Durych, jedna z ústředních osobností literární a kulturní tvorby meziválečného katolicismu, který zanechal nepominutelnou stopu i v politicky zahrocených debatách své doby. Jeho aktivitám byla již věnována obsáhlejší pozornost, proto se mu zde nevěnuji tak detailně.³ Vedle Scheinosta se formulaci tezí, které směřovaly k realizaci odpovídajících změn v politice, ekonomice i společenském uspořádání ku prospěchu katolických zásad, věnovali i další výrazní katoličtí intelektuálové, jako byli Rudolf Ina Malý či Konstantin Miklík, spojení s časopisy TAK, resp. Obnova. Nepominutelnou součástí intelektuálních diskusí je také okruh autorů, seskupených kolem revue Řád, jako byli mj. Stanislav Berounský či Karel VI. Schwarzenberg, který se projevoval i v rámci názorově vyhocenějších komentářů pro časopis Vlajka. Vedle

³ K Durychovi v literárním i veřejném diskursu srv. např. Martin C. PUTNA, *Jaroslav Durych*, Praha 2003, stejně jako kapitoly k Durychovu působení v knize *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945*, Praha 2010 od téhož autora.

těch tendencí a autorů, kteří se vyjadřovali k autoritativním hnutím spíše příznivě, zmiňují jako antipod také ty katolické politiky a intelektuály, u nichž protidemokratické snahy narážely na odpor. Významnou část své práce jsem věnoval i recipování stavovských myšlenek, protože se jednalo o znak vymezení se proti liberalismu, parlamentarismu i levicovým názorům.

Specifickou situaci představuje poválečná situace německého katolicismu, jenž hledal odpovědi na nové podmínky svého působení, dané vznikem samostatného československého státu. Česko-německé národnostní tenze našly v průběhu 19. a 20. století svůj odraz na politické scéně, přičemž se ale přenášely i do duchovní roviny. Katoličtí věřící sice představují na základě své příslušnosti k univerzální církvi jednu z kolektivních identit, schopnou čelit nacionální ideologii, v konkrétní praxi se však často projevovala přichylnost k národnímu a nikoli konfesnímu vnímání společenské reality. K důležitým, ale zatím relativně málo zpracovaným kapitolám patří podle mého soudu pozoruhodné duchovní ožívání po první světové válce v okruhu mladých německých věřících. Zvláštní pozornost proto věnuji v knize akademickým kruhům, které reprezentují výrazný fenomén meziválečné periody i v celoevropském rámci. Aktivita, vycházející z této sféry vedla k prohloubení osobní zbožnosti a snaze spirituálně oslovit zejména středostavovské sociální prostředí. Akademické kruhy se staly významnými hybateli duchovní ofenzívy katolicismu ve společnosti. Příslušníci těchto uskupení pak z tohoto důvodu usilovali o převzetí hlavní role při utváření programu jak pro katolickou mládež, tak i pro směřování církve jako takové. Obnovná hnutí se totiž stávala i východiskem pro větší zapojení katolických elit mladé generace do veřejného dění i přímo do politiky. V rámci reflexe činnosti akademických a intelektuálních spolků jsem se proto v práci věnoval rovněž zkoumání korelace propojenosti duchovních trendů s otázkami veřejného vystupování a jejich vlivem na politické poměry a na myšlenkový svět katolické církve. Meziválečné období bylo charakterizováno i výrazným vzestupem nacionálního myšlení, které našlo svůj odraz také v katolických kruzích. Proto se ve své práci zaměřuji také na problematiku syntézy katolicismu a nacionalismu jako jednoho z určujících fenoménů, a to zejména pro německé katolické prostředí v Československu. Vysledovat projevy nacionalizace lze vysledovat rovněž v okruhu mládežnického hnutí. Příslušníci mládežnických organizací chápali z velké části své katolictví jako jednu z příležitostí ke sblížení s národním táborem a k vytváření symbiózy mezi konfesní sférou a nacionalismem, což bylo patrné zejména v německém jazykovém prostoru.⁴

⁴ Viz Franz HENRICH, *Die Bünde katholischer Jugendbewegung. Ihre Bedeutung für die liturgische und eucharistische Erneuerung*. München 1968; Franz M. KAPFHAMMER, *Neuland. Erlebnis einer Jugendbewegung*. Graz - Wien - Köln 1987; Reinhard RICHTER, *Nationales Denken im Katholizismus der Weimarer Republik*, Berlin-Hamburg-Münster 2000.

Nejde přitom samozřejmě přehlédnout ani nacionalistické a antidemokratické tendence v rámci slovenského katolicismu, jehož aktivity však v textu pouze naznačuji.

Přestože k této tématice byly již vydány některé práce, jedná se o natolik rozsáhlý fenomén, že je mu třeba věnovat rozsáhlejší pozornost, a to včetně komparativně zaměřených zpracování problematiky.⁵

Předmětem mých zkoumání se staly i otázky související s významem duchovních tradic v českých zemích (především těch nejpodstatnějších - svatováclavské a cyrilometodějské), s jejich politizací, instrumentalizací a také nacionalizací, v jejichž rámci docházelo k propojování konfesní sebezprezentace se sebezprezentací národní. Národně ovlivněná manipulace s tradicemi byla zřejmá již v 19. století a pokračovala i v meziválečném období. Jejich recepce měla vliv nejen na vývoj českého myšlení, ale i na vlastní vnímání církve a náboženství a jejich význam v národě. Kořeny nacionalizace v katolickém prostředí sahají až do 19. století a souvisejí s rostoucí sekularizací, která zasáhla s různou intenzitou většinu evropských států. V rámci tohoto tématu se soustřeďuji na některé okruhy, v nichž se prolнула církevní a nacionální argumentace. Téma nacionálních vlivů na činnost církve je mnohvrstevnaté a lze v něm najít řadu tematických okruhů, které stále čekají na detailnější badatelské zhodnocení.

V rámci předložené monografie zároveň usiluji o komplexnější a širší postižení zkoumaných fenoménů, proto zmíněnou problematiku nekomparuji jen z hlediska domácího vývoje. Analýza kritického vymezování se katolického milieu vůči demokracii i posilování nacionálních trendů je v knize pojednána v kontextu papežských strategií, jež byly charakteristické pro meziválečné období. První světová válka pro svoji, do té doby nevídanou krvavou brutalitu totiž zásadně zasáhla nejen do politického uspořádání, ale ovlivnila i duchovní atmosféru v Evropě. Zánik starých říší a vznik demokracií po jejím skončení si tak vynutil i adekvátní reakci Svatého stolce, jejímž jádrem byla snaha, aby se katolická církev v meziválečném období znovu ve většině zemí stala ústřední součástí náboženského, sociálního i politického života. Zvláště úsilí papeže Pia XI. (1922-1939) o ofenzivnější angažovanost církevních kruhů generovalo i radikálnější vystupování katolických laiků ve veřejném prostoru, a to především v linii Katolické akce, iniciované Piem XI. v prosinci 1922. *Katolická akce* viděla primární cíl v duchovní rovině, tedy ve snaze posilovat sebeidentifikaci katolických elit

⁵ Otázky vztahu katolíků a demokracie řeší v poslední době někteří čeští badatelé, zejména v kontextech umělecké a intelektuální tvorby v období 1918-1939. Srv. Jaroslav MED, *Osobnost R. I. Malého*, in: Jiří Hanuš - Pavel Marek (Eds.), *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Brno 2006, s. 388-393; Eliška BEDNARČIKOVÁ, *Jan Scheinost – katolík, fašista*, in: Pavel Marek (Ed.): *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*. Brno 2008, 194-204; Jaroslav MED, *Literární život ve stínu Mnichova (1938-1939)*, Praha 2010; Marek ŠMÍD, *Nepřítel: první republika. Radikalizace skupin českých katolických intelektuálů v letech 1918-1938*, Příbram 2012.

a pochopitelně upevnit jejich vazby uvnitř církve i navenek. Samozřejmě, že sekundárně toto hnutí vedlo i k novému vymezení angažovanosti na ve věcech veřejných. Ideálem těchto proudů byla proměna společnosti v duchu konzervativních tradic a dodržování morálních zásad. I autoritativní a antidemokratické síly, jež se často účelově odvolávaly na ideje papežského sociálního učení, konkrétně zejména na encykliku *Quadragesimo anno*, prosazovaly programové představy, které za základ společenského uspořádání nepokládaly individuum a jeho práva, ale nové uspořádání odvozovaly od interakce širších sociálních skupin – tedy rodiny, stavu či regionu.

Vzhledem k tomu, že se od 19. století v řadě zemí ocital katolicismus v defenzívě, je možné vysledovat podobné procesy, jaké se odehrávaly u nás, také v dalších státech. Církevní kruhy věnovaly podstatnou část energie obraně konzervativních hodnot vůči narůstající sekularizaci, což bylo doprovázeno i značnou politizací církevních aktivit. Katolický diskurs po první světové válce obsahuje silný spirituální rozměr, vycházející ze snahy odpovědět na šíření profánního myšlení v průběhu 19. století, ale přináší také mnohem sebevědomější reakce na společenskou situaci, danou poválečným oslabením liberálních idejí.

Proto je na místě se věnovat komparaci toho, jak se utvářely katolické koncepce společenského uspořádání jako alternativa k demokratickému parlamentnímu systému jinde, a současně, jaké ideje či formy vystupování našly odraz u nás. Záměrem knihy tak bylo zachytit tuto problematiku především ve středoevropských souvislostech (s důrazem na vývoj v Německu, kde byl katolicismus v průběhu 30. let konfrontován s ideologií a politikou nacionálního socialismu, a především v Rakousku, kde se v polovině 30. let ustavil nedemokratický režim, jenž vycházel z katolické doktríny a odvolával se i na papežské sociální dokumenty. Pro ilustraci jsou připomenuty také antidemokratické tendence, které se projevovaly mezi katolíky v západní Evropě (například ve Francii a Belgii), a - vedle Itálie - měly jistý vliv i na české katolické kruhy. Zastánci nedemokratických proudů mezi německými katolíky v ČSR nacházeli navíc inspiraci také v Německu, například v rámci recepce tzv. říšské ideje.

Výzkum z tohoto hlediska vychází z rozsáhlé heuristiky pramenů nejen české provenience, ale z velké části i zahraničních, mimo jiné z vatikánských, německých a rakouských zdrojů. Předkládaná kniha chce být svým pojetím zkoumané problematiky příspěvkem do mozaiky, z níž se skládá historický obraz moderních dějin katolické církve v českých zemích.

Přehled stávajícího výzkumu, pramenů a literatury

Z důvodu ideologického tlaku a kontroly mohly v Československu v komunistické éře (1948-1989) vznikat práce k tématu církevních dějin 20. století jen v omezené míře. Výzkum této problematiky se proto mohl rozvinout až v souvislosti s politickými změnami po roce 1989.⁶ Z tohoto důvodu existuje celá řada desiderat, bílých míst a nezpracovaných kapitol, přestože za uplynulé čtvrtstoletí vyšla již řada dílčích studií k různým oblastem církevního života. Pokus o komplexnější zpracování náboženských dějin 20. století v českých zemích nabídl až nedávno projekt německé badatelské instituce Collegium Carolinum v kooperaci s některými českými odborníky.⁷ Velká pozornost v české historiografii byla soustředěna zejména na problémy politického katolicismu a utváření reformních nálad uvnitř českého katolicismu, vedoucích k církevnímu schizmatu v podobě vzniku církve československé v roce 1920.⁸ Je třeba také zmínit práce, které se týkají nacionální otázky a její recepce v katolických kruzích českých i německých.⁹

⁶ Frekvence publikovaných prací k moderním církevním dějinám zřetelně stoupá zejména od přelomu nového tisíciletí. Aktuální přehled výsledků české a slovenské historiografie na poli moderních církevních dějin a křesťanské politiky v 19. a 20. století představuje konferenční sborník, věnovaný zmapování stavu dané problematiky. První část přináší pojednání historiografického charakteru, druhá shrnuje příspěvky biografického rázu a ve třetí jsou soustředěny nové příspěvky k moderním církevním dějinám (Pavol MAČALA – Pavel MAREK - Jiří HANUŠ, *Církev 19. a 20. století v slovenské a české historiografii*, Brno 2010). Tématu je věnována pozornost také mezi německými bohemisty a historiografický přehled nabízejí například studie Martina Zückerta (srv. Martin ZÜCKERT, *Religion im Spannungsfeld von Diktaturerfahrung, nationaler Differenz und Moderne. Neue Veröffentlichungen und Projekte zur Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder im 20. Jahrhundert*, in: *Bohemia* 45, 2004, č. 2, s. 469–484; Týž, *Religions- und Kirchengeschichte der Böhmisches Länder im 20. Jahrhundert. Neue Ansätze zur Erforschung der Jahre 1938–1948*, in: Rainer BENDEL (Hrsg.), *Vertriebene finden Heimat in der Kirche. Integrationsprozesse im geteilten Deutschland nach 1945*, Köln – Weimar – Wien 2008, s. 229–248).

⁷ Martin SCHULZE WESSEL – Martin ZÜCKERT (Hrsg.), *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München 2009.

⁸ K nejnovějšímu zpracování dějin českého politického katolicismu se řadí především monografie o dějinách tohoto ideového proudu od 19. století až na počátek třetího tisíciletí (Petr FIALA-Jiří FORAL-Karel KONEČNÝ-Pavel MAREK-Michal PEHR-Miloš TRAPL, *Český politický katolicismus 1848-2005*, Brno 2008). Období meziválečného vývoje v ní zpracoval historik Miloš Trapl, který se tomuto tématu věnuje již dlouhodobě. Téma politického katolicismu bylo reflektováno také v biograficky laděných monografiích, které zachycují život a dílo katolických politiků – srv. Pavel MAREK - Miloš TRAPL, *Mons. František Světlík. Nástin života a díla katolického politika a novináře*, Olomouc-Rosice 2001; MAREK, Pavel (Ed.), *Jan Šrámek. Kněz, státník a politik*, Olomouc 2004.

Zkoumání vývoje německého politického katolicismu se věnoval také autor této knihy – srv. Jaroslav ŠEBEK, *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*, Brno 2006.

⁹ Adrian HASTINGS, *The Construction of Nationhood, Ethnicity, Religion, and Nationalism*, Cambridge 1997; Heinz-Gerhard HAUPT – Dieter LANGEWIESCHE (Hrsg.), *Nation und Religion in der deutschen Geschichte*, Frankfurt am Main-New York 2001; Urs ALTERMATT – Franziska METZGER (Hrsg.), *Religion und Nation. Katholizismen im Europa des 19. und 20. Jahrhunderts*, Stuttgart 2007. Otázky ke vztahu konfesní a národní identity byly pojednány například v pracích sudetoněmeckého církevního historika, kněze Kurta A. Hubera (1912–2005), který se po druhé světové válce spolupodílel na činnosti kněžského semináře v Königsteinu/Taunus. Velká část z nich byla nedlouho před Huberovou smrtí znovu zveřejněna v souboru jeho studií, viz Joachim BÄHLCKE – Rudolf GRULICH (Hrsg.), *Kurt A. Huber, Katholische Kirche und Kultur in Böhmen. Ausgewählte Abhandlungen*, Münster 2005 (srv. např. Kurt A. HUBER, *Kirche in Mähren-Schlesien im 19. und 20. Jahrhundert. Strukturen, Problemen, Entwicklungen*, in: J. Bahlcke – R. Grulich (Hrsg.), *Kurt Augustinus Huber. Katholische Kirche und Kultur in Böhmen. Ausgewählte Abhandlungen*, Münster 2005, s. 39–142; TYŽ, *Das religiös-kirchliche Leben der Sudetendeutschen (1918–1938)*, tamtéž, s. 311–342; TYŽ, *Deutsche katholische*

Při psaní práce jsem tedy mohl částečně využít vydanou literaturu. Primárně jsem se ovšem soustředil na využití dochovaných pramenů. Originální pohled přinášejí zejména materiály z archivů vatikánských institucí, které doposud nebyly v české reflexi vývoje příliš zohledněny – vzhledem k tomu, že je otevřel teprve papež Benedikt XVI. v roce 2006. Jejich studium tedy přináší zásadně nové pohledy na problematiku česko-vatikánských vztahů i církevně-politických poměrů v meziválečném Československu. Výzkum vatikánských pramenů je klíčový i z hlediska pochopení papežských strategií, které byly v meziválečném období rozvíjeny. Významná je z tohoto hlediska zejména činnost *Katolické akce*, jejíž zásady směřovaly k oslabení politického vlivu kléru a povzbuzovaly větší aktivitu církve jako celku ve veřejném prostoru. Z tohoto důvodu věnuji pozornost také vývoji a formování československo-vatikánských styků, které fungují jako určité projekční plátno, na něž se odrážely všechny důležité zvraty v církevně-politické situaci v Československu, včetně těch otázek, které jsou předmětem mého výzkumu. Při mapování situace sudetoněmeckých katolíků a jejich inklinace k národnímu chápání víry i křesťanství jsem vycházel také z materiálu, deponovaného v Berlíně v archivu ministerstva zahraničí (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes) a z fondů rakouské provenience (Diözesanarchiv Wien, Österreichisches Staatsarchiv-Archiv der Republik). K zachycení politizujících tendencí v církevní sféře mezi českými i německými

Jugendbewegung in der Ersten Tschechoslowakischen Republik (1918–1939), tamtéž, s. 343–68). Tématika nacionálních vlivů v rámci hnutí duchovní obnovy se nachází také ve studiích jednoho z protagonistů tohoto hnutí v Československu a pozdějšího významného činitele sudetoněmeckého katolického hnutí v NSR Pauluse Sladka (1908–2002). Obsáhlý přehled dané problematiky nabízí zejména jeho studie, uveřejněná ve sborníku *Bohemia sacra*, který byl vydán v Německu u příležitosti milénia založení pražského biskupství viz Paulus SLADEK, *Die kirchliche Erneuerungsbewegung bei den Deutschen in der Ersten Republik*, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.), *Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*. Düsseldorf 1974. Těmto otázkám se podrobně věnuje na německé straně v poslední době také historik Martin Schulze Wessel (viz Martin SCHULZE WESSEL, *Religion-Gesellschaft-Nation. Anmerkungen zu Arbeitsfeldern und Perspektiven moderner Religionsgeschichte Osteuropas*, in: Nordost-Archiv 7, 1998, č. 2, s. 353–364; srv. Martin SCHULZE-WESSEL, *Tschechische Nation und katholische Konfession vor und nach der Gründung des Tschechoslowakischen Nationalstaates*, in: *Bohemia* 38 (1997), s. 311–327; TÝŽ, *Konfessioneller Konflikt im Nationalstaat ČSR*, in: C. Maner – M. Schulze-Wessel, *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen. Polen – Tschechoslowakei – Ungarn – Rumänien*, Stuttgart 2002, s. 75–105; TÝŽ, *Die Konfessionalisierung der tschechischen Nation*, in: H.-G. Haupt – D. Langewiesche (Hg.), *Nation und Religion in Europa. Mehrkonfessionelle Gesellschaften im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt a. M. – New York 2004) a na české straně Miroslav Kunštát a Jaroslav Šebek (viz Miroslav KUNŠTÁT, *Widerspruch von Tradition und Moderne? Prolegomena zum Verhältnis von sudetendeutscher Identität und Katholizismus im 20. Jahrhundert*, in: Martin Zückert – Laura Hölzlzimmer (Hrsg.), *Religion in den böhmischen Ländern 1938–1948. Diktatur, Krieg und Gesellschaftswandel als Herausforderungen für religiöses Leben und kirchliche Organisation*, München 2007, s. 49–71; Jaroslav ŠEBEK, *Die geistliche Erneuerung und ihre Reflexion in den politischen Aktivitäten tschechischer und deutscher Katholiken in der Tschechoslowakei in der Zwischenkriegszeit*, in: Rainer Bendel (Hrsg.), *Aufbrüche und Umbrüche. Kirche und Gesellschaft Ostmittel- und Südosteuropas zwischen den Weltkriegen (1918–1939)*, Köln – Weimar – Wien 2007, s. 83–101; Jaroslav ŠEBEK, *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu*, Brno 2006. Zmíněná tematika je obsahem také několika konferenčních sborníků, viz Kristina KAISEROVÁ – Martin VESELÝ (edd.), *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2006; Kristina KAISEROVÁ – Jiří RAK (edd.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*, Ústí nad Labem 2008. Důkladnější srovnávací analýza českého a sudetoněmeckého prostředí však pro dané období zatím chybí.

katolíky jsem zkoumal rovněž materiály, které jsou uchovány v archivech jednotlivých řeholních společenství, převážně v Národním archivu (Benediktini Břevnov/Broumov; Benediktini Emauzy; Františkáni Praha). K analýze poměrů uvnitř českého katolicismu, především prostředí mládežnických spolků lidové strany, jsem využil i materiály z pozůstalosti lidoveckého politika Jana Jiřího Rückla, která se rovněž nachází v Národním archivu v Praze. Důležitý teoretický základ pro vztah katolicismu k parlamentní liberální demokracii a k autoritativním hnutím, fašismu a nacionalismu představují mimo jiné práce Ernsta Nolteho či Karla Egona Lönneho, ale také sborníky, věnované přímo vazbám katolických kruhů na fašistická hnutí, stejně jako výzkumy švýcarského historika Urse Altermatta.¹⁰ K české problematice vydali po řadě přípravných studií své obsáhlé monografie Martin C. Putna a Jaroslav Med. Ty velice podrobně mapují literární a obecně intelektuální život vycházející z katolických kruhů, a to jak v meziválečném období, tak i v pomnichovské době.¹¹ Oba dva autoři nezůstali jen u ryzího zpracování světa katolického písemnictví, ale od počátku ho včleňují do širších souřadnic poválečného vývoje katolického myšlení. Jeho analýza navíc představuje významnou část poznání dopadů krize parlamentní demokracie v meziválečném období na československé poměry. Detailního zpracování problematiky politizující role katolických intelektuálů se ujal Marek Šmíd.¹² V poslední době vznikly také studie mapující protidemokratické tendence, jež se projevovaly ve sféře katolické publicistiky i politického života, jak je vedle již zmíněného Jana Scheinosta představují také Rudolf Ina Malý nebo Ladislav Jehlička.¹³ Tyto texty se však z velké části soustřeďují na zachycení vývojových tendencí pouze v rámci českého prostředí. Cílem této práce je i komparativní vhléd do problematiky, který zohlední rovněž procesy odehrávající se mezi německými katolíky v Československu, pro něž byla primárně charakteristická rostoucí přichylnost k nacionálnímu vidění obsahů víry, a měly pak i své politické konsekvence.

¹⁰ Urs ALTERMATT, *Katholizismus und Moderne. Zur Sozial- und Mentalitätsgeschichte der Schweizer Katholiken im 19. und 20. Jahrhundert*, Zürich 1989; Urs ALTERMATT - Franziska METZGER, *Milieu, Teilmilieu und Netzwerke. Das Beispiel des Schweizer Katholizismus*. In: Urs Altermatt (Hrsg.): *Katholische Denk- und Lebenswelten. Beiträge zur Kultur- und Sozialgeschichte des Schweizer Katholizismus im 20. Jahrhundert*, Fribourg 2003, s. 15-38.

¹¹ Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura 1918-1945*, Praha 2010; Jaroslav MED, *Literární život ve stínu Mnichova (1938-1939)*, Praha 2010.

¹² Marek ŠMÍD, *Nepřítel, první republika. Radikalizace skupin českých katolických intelektuálů v letech 1918-1938*, Příbram 2012.

¹³ Eliška BEDNAŘÍKOVÁ, *Jan Scheinost – katolík, fašista*, in: Pavel Marek (Ed.), *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*, Brno 2008, 194-204; Jaroslav MED, *Osobnost R. I. Malého*, in: Jiří Hanuš - Pavel Marek (Eds.), *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Brno 2006, s. 388-393; Jan CHOLÍNSKÝ, *Heroický skeptik, jenž v žertu neměl sobě rovna. Nad životem a dílem Ladislava Jehličky (1916-1996)*, in: *Securitas imperii* 19 (02/2011), s. 158-217; Obsáhlý životopis také vyšel ještě ve formě disertační práce Elišky Klementové (srv. Eliška KLEMENTOVÁ, *Jan Scheinost. Katolík a fašista, novinář a politik*. Disertační práce, Praha 2012).

Při sledování obecnějších trendů jsem využil také biografie významných představitelů církevního života, které se začaly objevovat v posledních letech.¹⁴ Velká pozornost české historiografie byla věnována také otázkám, spojeným s etablováním a vývojem politického katolicismu, který v prvorepublikovém Československu reprezentovala zejména Československá strana lidová. Nejznámější byly a jsou především práce olomouckého historika Miloše Trapla, z jehož pera také vzešla komplexní pojednání k meziválečnému českému politickému katolicismu, reprezentovanému lidovou stranou.¹⁵ Velkému zájmu historiků se po roce 1989 těšily i osudy lidoveckého předsedy Jana Šrámka, které jsem rovněž v práci zohlednil.¹⁶

Závěrem bych chtěl poděkovat všem, kteří mi při práci podali pomocnou ruku a poskytli cenné rady a informace, na prvním místě Grantové agentuře AV ČR za materiální podporu mého projektu a dále kolegům z institucí, které mi při této práci vyšly vstříc a podporovaly mě v ní – zejména z Historického ústavu AV ČR, Národního archivu v Praze, Archivu bezpečnostních složek, Národní knihovny v Praze, z Collegia Carolina v Mnichově a mnohým dalším. Zvláštní poděkování patří i mé rodině za trpělivost a oporu, jež mi po celou dobu práce poskytovala.

Závěr

Závěrem lze říci, že nedílnou součástí velkých transformačních procesů, odehrávajících se v české společnosti po vzniku samostatného československého státu v roce 1918, se staly také přeměny v církevní a náboženské sféře. Katolická církev prošla v českých zemích po první světové válce dynamickým vývojem a zažila inspirativní zkušenost, jež ji pomohla utvářet nová

¹⁴ Jiří HANUŠ - Pavel MAREK (Eds.), *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. toletí*, Brno 2006.

¹⁵ K nejznámějším Traplovým pracím patří především publikace o vývoji Československé strany lidové (srv. Miloš TRAPL, *Politika českého katolicismu na Moravě 1918-1938*, Olomouc 1968; Miloš TRAPL, *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu 1918-1938*, Praha 1990; Miloš TRAPL, *Český politický katolicismus v letech 1918-1938*, in: Petr Fiala-Jiří Foral-Karel Konečný-Pavel Marek-Michal Pehr-Miloš Trapl: *Český politický katolicismus 1848-2005*, Brno 2008, s. 173-324). Biografický přehled doplňuje nejnověji také obsáhlý slovník, zahrnující téměř 600 biogramů křesťanských politiků v českých zemích, jenž vznikl pod vedením Michala Pehra (srv. Michal PEHR a kol., *Cestami křesťanské politiky*, Praha 2007).

¹⁶ Pro toto období vznikla řada prací zejména zásluhou olomouckého historika Pavla Marka (srv. Pavel MAREK - Ladislav SOLDÁN, *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí*, Třebíč 1998; Pavel MAREK, *Apologetové nebo kacíři?*, Rosice u Brna 1999; Pavel MAREK - Vladimír ČERVENÝ - Jiří LACH, *Od Katolické moderny k českému církevnímu rozkolu*, Rosice u Brna 2000; Pavel MAREK, *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917-24*, Rosice u Brna 2000; Pavel MAREK (Ed.), *„Jsem disgustován...“ Vzájemná korespondence Sigismunda Ludvíka Boušky a Karla Dostála-Lutinova*, Olomouc - Rosice 2002; Pavel MAREK (Ed.), *Jan Šrámek. Kněz, státník a politik*, Olomouc 2004; Pavel MAREK, *Emil Dlouhý-Pokorný*. Brno 2007; Marek ŠMÍD, *Masaryk a česká Katolická moderna*, Brno 2007).

paradigmata pro další vývoj. Formování církevní identity v nově etablovaném státě se z hlediska vnějších elementů utvářelo pod nárazem změněných politických podmínek, jež přinesly novou formu vztahu církve a státu. Pro nábožensko-politické poměry v Československu byla symptomatická silná antikatolická vlna, spojená s výraznými sekularizačními tendencemi, jež se právě u nás projeví nejvýrazněji ze všech států střední Evropy. Jednalo se o důsledek obecnějších procesů, daných z určité části morální a hodnotovou krizí po první světové válce, z určité části snahami o zmenšení veřejného vlivu náboženství a katolické církve, jež byla patrné i jinde v Evropě, a z určité části specifickou českých poměrů, kde se katolická víra dostala již v průběhu 19. století do velkých konkurenčních zápasů a konfrontací se sekulárními národními tradicemi i s reflexemi reformační minulosti země. Na komplikované situaci katolické církve se podepsala také tradiční protináboženská animozita českých národně-liberálních a později také socialisticky orientovaných elit, jež byly hlavními nositeli české národní, politické, kulturní i ekonomické emancipace od druhé poloviny 19. století. Církev postupně ztrácela vliv i ve velké části sociálních vrstev, zvláště mezi dělnictvem, ve středních vrstvách a intelektuálním prostředí, a nedokázala adekvátně reagovat na procesy, spojené se společenskou a sociální modernizací před první světovou válkou, ani na kritiku loajality církevních elit vůči monarchii během první světové války. Náboženství bylo v první republice také jednou ze sfér, kde se ve velmi zřetelné podobě projeví mentalitní změny po rozpadu monarchie.

Antikatolické nálady prvních let po vzniku československého státu se projeví i různými formami tzv. „kulturního boje“, jež byly spojeny s omezováním církevního vlivu ve školství a v kultuře. Protikatolickému radikalismu v prvních letech samostatného státu se snažily katolické elity čelit především prostřednictvím aktivit politického katolicismu. Nejsilnější subjekt v českých zemích reprezentovala především Československá strana lidová, vedená zkušeným a konsensuálním politikem Janem Šrámkem. Ten se pokoušel otupovat konfliktní hroty ve vztazích mezi církví, státem a společností hledáním kompromisních řešení. Reprezentoval tak proud uvnitř katolicismu, který se projevoval k církevním zájmům loajálně, ale neinklinoval k přílišnému vyostřování pozic. Část katolického spektra však byla v důsledku sekulárního charakteru státu k jeho politice velmi ostražitá a dávala najevo kritičnost, jež se ventilovala do několika sfér. Růst nespokojenosti bylo možné pozorovat zejména v kruzích intelektuálů a části katolické publicistiky, a to již od 20. let. Kritický postoj k politice i ke stavu veřejného života se stal se živnou půdou i pro vzestup antidemokratických nálad. K nárůstu takových postojů paradoxně přispěla i pozvolná změna společenské atmosféry ve vztahu ke katolické církvi od druhé poloviny 20. let, která již nebyla vypjatě konfrontační, ale měnila se

do podoby tolerance a možné kooperace. V meziválečném Československu byla symptomatickým rysem i velká rozrůzněnost názorů v lidové straně. Signifikantním fenoménem se na přelomu 20. a 30. let staly mimo jiné diskuse o vztahu mezi veřejnou angažovaností a ryze duchovním působením církve. V této době se prosadila tendence k duchovní renesanci, doprovázená šířením moderních projevů zbožnosti i teologických a duchovních diskursů, jako je liturgické hnutí, biblické a ekumenické hnutí, z nichž prvně jmenované našlo velkou rezonanci také v českých zemích. Doprovodným fenoménem spirituální obnovy bylo také stoupající sebevědomí těch skupin českých katolíků, které kriticky recipovaly profánní myšlení a sekulární charakter státu. Tato část katolického spektra neváhala s ostrým vymezením vůči proticírkevním trendům ve veřejném prostoru a směřovala k dosažení supremacie katolické církve tak, aby mohla určovat tón v politice, ekonomice a zejména etických otázkách.

Významnou roli tehdy hrálo zejména mládežnické hnutí, které se aktivně podílelo na změně vnitrocírkevních diskursů v evropském kontextu a ovlivnilo i dění u nás. Jeho stoupající význam byl do velké míry dán tím, že se jeho členové aktivně účastnili budování nových organizačních forem církevního života a dávali najevo hlubší zájem o náboženský život. Aktéři hnutí se považovali za promotory katolické renesance, obnovy nejen na duchovním poli, ale i v rámci společenského a politického uspořádání. Proto právě zde možná našly poměrně širokou odezvu a podporu antidemokratické snahy. Politická aktivita mladé katolické generace odpovídala stejným trendům, které se v meziválečném období objevují i mimo církevní milieu. Mladá generace se tehdy obecně vyznačovala náchylností k politické radikalitě, což bylo dáno mimo jiné i společenskou krizí, vyvolané válečným zážitkem. Z hlediska tematické relevance jsem se v práci zabýval zejména typologicky podobnými uskupeními německé mládeže v Německu a především v Rakousku a Československu (detailněji se v práci zabývám např. činností spolků „Bund Neuland“ a „Staffelstein“). Tyto spolky stály většinou v opozici proti moderní průmyslové masové společnosti a naproti tomu propagovaly zásady zdravého a přirozeného životního stylu a sepětí člověka s přírodou. V takových postojích se rodily i myšlenky duchovní obnovy. Současně však některé z uskupení reprezentovaly i nový typ mládežnické organizace, označované jako „svaz“ („Bund“), což mělo symbolizovat vůli po podřízení jednotlivce kolektivnímu celku a implikovalo autoritativnější styl vedení. V mládežnickém prostředí měly velký vliv na směřování debat zejména intelektuální kruhy, jejichž představitelé se vymezovali vůči panujícímu pořádku a ofenzivně prosazovali konfesní identitu vůči většinové společnosti, kterou chtěli mnohdy až utopicky přetvořit podle křesťanských zásad.

Poválečné transformace přispívaly zároveň k růstu nacionálního citění v řadách katolíků. Na katolicismus se sice můžeme dívat jako na transnacionální hnutí par excellence, ale konkrétní praktická situace v meziválečném Československu, které bylo multinárodním státem, se odvíjela poněkud jinak. Čeští katolíci se snažili obnovit po roce 1918 svůj význam v národě i důrazem na vzpomínkovou kulturu, která by byla blízká i většinové společnosti. Významnou roli proto hrálo v meziválečném období rozvíjení duchovních tradic, využívaných jako přirozený tmel národní a spirituální jednoty. Zřetelně se to projevuje zejména v případě cyrilometodějské a svatováclavské tradice. Volání po národní obrodě umožňovalo používat také jazyk, do něhož pronikaly prvky, deklaruující nesouhlas a protest vůči stávajícímu systému bez morálky a hodnot. Katolické kruhy tak současně konstruovaly ideální, vnitřně soudržný a eticky zakotvený obraz národního života, který současně nepostrádal jistou dávkou exkluzivity, protože do něho mnozí členové národa nezapadali. V akcentování propojení české národní identity s katolickými obsahy se tím vytvářela základna pro ideové programy sil, které vystoupily do popředí v době druhé republiky a artikulovaly mimo jiné velmi silně i antisemitské názory. Ty se projevíly významně především v době pomnichovské druhé republiky, kdy byl antisemitismus využíván jako prostředek k českému národnímu semknutí proti společnému „jinému“, tedy proti Židům. Je však třeba připomenout, že český katolicismus přispíval v průběhu 30. let k posilování národního vědomí také jako významného prostředku k tomu, jak čelit rostoucí nacistické hrozbě.

Směrování k národnímu rozměru víry bylo v období po roce 1918 dobře patrné rovněž u německých katolíků, kde tyto názory silně artikulovaly nejrůznější katolická uskupení, především některé katolické spolky mládeže. Národní narativ zde našel silnou odezvu a němečtí katoličtí akademici ho prosazovali v těsném spojení s duchovním obsahem. Akcentace národní i duchovní sounáležitosti Němců v ČSR byla často zdůvodňována potřebou vytvářet mosty mezi různými názorovými směry a sloužit tak efektivnějšímu hájení národních práv. Současně zastánci prolnutí národní argumentace se spirituálními důrazy očekávali obnovení identifikace většiny německého obyvatelstva s náboženstvím. Tato skutečnost měla přispět k překonání politických, ekonomických a sociálních diferenciací mezi Němci v Československu a docílit jejich žádoucího stmelení. Ve 30. letech získala národní instrumentalizace křesťanství konkrétní politické konsekvence, a to v okamžiku, kdy se změnila podoba politické mapy v rámci německé menšiny v důsledku volání po politickém sjednocení všech Němců v Československu. Úkolu spojit německou minoritu do jednoho politického tábora se pod vedením Konrada Henleina ujala od podzimu roku 1933 Sudetoněmecká vlastenecká fronta, která se o dva roky později přejmenovala Sudetoněmeckou stranu. Henleinovo pojetí politiky, usilující o triumf

národní pospolitosti, se promítlo i do církevních aktivit. Národní hledisko bylo často důležitějším principem než univerzální rozměr církevního působení ve veřejném prostoru. Nacionalizace se konkrétně projevila v rámci kněžských seminářů, v řeholních komunitách, či ve spolkové činnosti.

V práci dospívám k názoru, že představitelé katolické akademické mládeže, a to jak české, tak německé, se - možná i nevědomky - stali protagonisty dramatu o novou podobu církve i společnosti, které se v Evropě odehrávalo po první světové válce. Katolická církev se pokoušela vymanit z defenzívy, do níž se dostala po Francouzské revoluci, a hledala nové formy oslovení společnosti, nové podoby pastoračního působení i nové výrazy duchovního života. Nadšená snaha prosazovat duchovnějši tvář církve byla doprovázena úsilím oponovat společenské modernizaci a utvářet společenský i politický vývoj podle katolických zásad. Z toho pak plynul i jejich nesouhlas s liberální morálkou, parlamentním uspořádáním a demokratickými principy, které chtěly zejména mladé katolické elity nahradit více či méně autoritativním politickým stylem a prosadit přitom katolickou dominanci ve společnosti.

Velmi důležitou roli při vzniku antidemokratických hnutí hrály nepřimo i papežské strategie. V pontifikátu papeže Pia XI. (1922-39) najdeme totiž mnohé ambivalence. Na jedné straně řídil církev v duchu totální podřízenosti centrálnímu vedení, na druhé straně ho obava z ideové infiltrace katolické věrouky vedla k tomu, že se rozhodně postavil proti oběma totalitním režimům, nacionálnímu socialismu i komunismu, přičemž odporoval rovněž italskému fašismu. Velké změny ve společenském životě v poválečném období byly Svatým stolcem chápány jako výzvy k realizaci pokusů o ofenzivnější církevní postup. Papežem propagovaná *Katolická akce*, ačkoli se jednalo o nepolitický typ angažovanosti věřících, se promítla i do politického směřování katolíků. Šíření zásad *Katolické akce* vybízelo k daleko aktivnějšímu zapojení věřících do všech sfér společenského života, včetně veřejné angažovanosti. Laici neměli, obrazně řečeno, sedět jen v kostelních lavicích a sloužit v zákřistiích, ale církevní vedení od nich nyní očekávalo činorodější nasazení ve všech oblastech života, kde působili. Laický prvek měl napomoci razantnějšímu vymezování se vůči sekulárním a antiklerikálním postojům a obhajobě křesťanského světonázoru. Je logické, že si tyto iniciativy vykládali i bojovně naladěni katolíci jako povzbuzení ve svém zápasu. Papežství se však zároveň stavělo proti extrémnímu nacionalismu i proti účelovým politickým instrumentalizacím církevního učení.

V procesu názorové diferenciaci českého a sudetoněmeckého katolicismu znamenala významný mezník ekonomická krize v první polovině 30. let, která byla zdrojem velkých sociálních napětí, a posílila odpor katolických elit vůči liberálním i marxistickým a socialistickým konceptům řešení nejen ekonomických, ale i politických problémů. Vedle krajní

pravice a levice našly tyto tendence silnou rezonanci v katolickém prostředí. Drtivé sociální dopady krize jen urychlily přesvědčení konzervativních katolických kruhů, že zprofanované, především liberální elity v politice, hospodářství i kultuře nedokážou najít žádný přijatelný recept jako východisko z marasmu doby. K prohloubení jejich afinity k antidemokratickým postojům navíc přispívala deziluze z poválečného vývoje, pro nějž byl charakteristický rozpad tradičních hodnotových vzorců a rodinného života. Z programového hlediska tedy konzervativní katolický proud často poukazoval na etický nihilismus, který přisuzoval primárně liberálnímu světonázoru. Jeho reprezentanti tedy projevovali velkou skepsi k myšlenkám liberálního humanismu, individualismu, politického a ekonomického liberalismu. V tomto prostředí se ozývaly také silné hlasy, které polemizovaly s ideologickými východisky socialismu a komunismu.

Katolická publicistika poukazovala oprávněně i na tehdejší problémy politického života, tedy klientelismus, korupci, nebo propast mezi požadavky občanů a zájmy stran. Čeští katolíci postulovali v debatě o charakteru demokracie některé programové zásady, s nimiž je možné se bez větších problémů ztotožnit i dnes, jako byla snaha hájit namísto partikulárních zájmů obecný prospěch, prosazovat morální zásady do veřejného života, zvýšit důrazy na sociální solidaritu, zlepšit rodinných vztahů či posílit roli samosprávných orgánů. Bylo však zřejmé, že kritici politických poměrů dostatečně nedocenili význam politických stran jako platformy pro vyjádření plurality zájmů a jako faktor udržení principů demokracie. Ve svých řešeních proto fakticky nepočítali s jejich významem jako institucí pro udržení zastupitelské demokracie. Současně neuvažovali ani o možné alternativě jejich existence v podobě adekvátního posílení struktur občanské společnosti. Moc se naopak měla dostat jen do okruhu úzké, vybrané elity. Výrazně přeceňována byla idea pořádku, kterou vnímali její zastánci jako základní předpoklad toho, aby společnost neupadla do chaosu. Jejich východiska tedy většinou nesměřovala k posílení demokracie, ale spíše k její substituci za jiný, autoritativnější systém. Delegitimace liberální demokracie a snahy o odbourání parlamentarismu vedla k tomu, že alternativní návrhy se blížily zejména modelu stavovského křesťanského, lépe řečeno katolického státu s dominancí inteligence a spojeného s omezením individuálních práv a svobod. Je patrné, že politicko-sociální požadavky zastánců korporativního uspořádání v meziválečném Československu i ve srovnání s velkou částí evropských zemí jsou velice podobné. Ideově se projekty, které v tomto prostředí vznikaly, často deklarovaly jako produkty papežské encykliky *Quadragesimo anno*. Adorování upevnění přirozených vazeb ve společnosti generovalo zmíněnou kritičnost k systému politických stran, které podle nich neúměrně fragmentovaly a štěpily národní pospolitost. Tyto debaty byly však i vyjádřením dlouhodobějšího sporu mezi

obhajobou církevní věrouky, morálky a prezentace tradiční víry, jež stály v kontrastu k sekulárním principům moderny.

V českých katolických intelektuálních kruzích odsudek liberální demokracie mnohdy nevycházel přímo z fašistických pozic. V důsledku prosazování stavovského uspořádání, upozadění liberálních demokratických zásad a eliminace role politických stran se však jejich představitelé dostávali k názorům italského fašismu velmi blízko, i když někteří z nich příbuznost s ním vehementně popírali. Fašizující a extrémně nacionalistické projevy nenašly před koncem první republiky v českém katolicismu silnější základnu a nezískaly výraznější veřejný vliv. Silná rezistentní skupina existovala především v lidové straně, především v rámci jejího moravského křídla. Částečnou legitimizaci kriticky naladěných skupin přinesl až politický vývoj po mnichovské katastrofě na podzim 1938. Ve vyhrocené a mezní situaci vstoupily tyto síly do dění, aby se angažovaly ve prospěch nastolení autoritářského režimu, potlačujícího politickou pluralitu a omezujícího názorovou jinakost a toleranci.

Němečtí katolíci se zase v rozhodující míře podíleli na instrumentalizaci víry do služeb národa, která se artikulovala během jejich veřejné angažovanosti, přičemž mechanismy nacionální mobilizace i v církevní sféře přispívaly k vyostřování česko-německého konfliktu.

Ve svém výzkumu antidemokratických a nacionálních panoramat a katolického života v meziválečném Československu jsem dospěl k závěru, že české katolické kruhy vnímaly jako důležitý cíl svých snah vytvoření politické a společenské alternativy k demokratickému uspořádání; němečtí katolíci zase považovali za primární vyřešení národnostních problémů, neboť v zesílení národní identity viděli cestu k náboženské obnově a evangelizaci i těch vrstev, které se k víře stavěly více méně odmítavě či s despektem.

Lze však současně říci, že toto téma nabízí rovněž řadu aktuálních metodologických a tematických podnětů, které mohou při detailnějším studiu říci mnohé nejen o vlastním fenoménu katolického prostředí, ale také napovědět řadu skutečností k obecnějšímu diskursu česko-německých vztahů meziválečného, válečného, ale i poválečného období. Důležitost výzkumu zmíněné problematiky umocňují navíc některé společenské procesy, odehrávající se v České republice i v řadě států Evropy. Dramatická meziválečná perioda hledání východisek z politické, ekonomické, sociálně či duchovně motivované frustrace v nedemokratických řešeních může sloužit i jako varující příklad pro přítomnost. V současné době jsme totiž znovu svědky situace, kterou lze označit jako krize demokracie, a která se projevuje mimo jiné problémy v erozi důvěryhodnosti tradičních politických stran, kritice parlamentní formy vlády a ve volání po jednoduchých řešeních složitých problémů a také po autoritativnějších způsobech vládnutí. K tomu se navíc přidává problém sociálního státu, daný i vyostřením

rozhraní mezi ekonomickou efektivností a sociální štedrostí, zvyšující se nezaměstnanosti, nedůvěry k politickým a dalším institucím a strachu z kulturní jinakosti. Jsem přesvědčen, že diskuse o krizi demokracie i hledání jejího řešení je navýsost aktuální, protože i dnes mohou falešní proroci a populisté hlásat východiska z problémů, která mohou znamenat omezení prostoru svobody i názorové plurality. Utváření těchto tendencí se může dít, stejně jako v době mezi světovými válkami, i za použití konzervativně orientované náboženské rétoriky.

Prameny a literatura

Prameny:

Archivio Segreto Vaticano, Roma; fond Nunziatura Cecoslovacchia 1920-1950

Segreteria di Stato (Citta del Vaticano), Roma, Sezione per i rapporti con gli Stati. Archivio Storico (S. RR. SS)., Archivio della S. Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS), fondy: Austria-Ungheria, III. periodo (1914-22); Belgio; Lussemburgo, IV. Periodo (1922-39), Cecoslovacchia, IV. Periodo (1922-39), Germania, IV. Periodo (1922-39), Francia, IV. Periodo (1922-39), Italia 1929-39, Portogallo, IV. periodo (1922-39).

Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik; fond Gesandtschafts – und Konsulatsarchive 1918-1938, Gesandtschaft Prag

Diözesanaarchiv Wien; Nachlass Prälat Karl Rudolf

Diözesanarchiv Wien; Bischofsakten Innitzer

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin; fondy: Gesandtschaft Rom-Vatikan, Katholische Angelegenheiten Tschechoslowakei

Státní oblastní archiv Litoměřice; Biskupský ordinariát Litoměřice 1854-1947

Diecézní archiv biskupství brněnského; fond E 80 (biskupství brněnské - biskupský ordinariát); fond E 101 (brněnský alumnát); fond E 82 (biskupská konzistoř)

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc; fond Arcibiskupství Olomouc

Archiv bezpečnostních složek; fond 301 (Scheinost)

Národní archiv; pozůstalost Jana Jiřího Rückla

Národní archiv; Benediktini Emauzy

Archiv Ministerstva zahraničí; fondy: Politické zprávy Vatikán, Zastupitelský úřad Vatikán

Periodika:

Akord 1928-38

Čech 1926

Český zápas 1925

Deutsche Presse 1925-38

Der Führer 1924-38

Katolík 1936-38

Lidové listy 1922-38

Mitteilungsblatt. Neuland, Bund katholischer Jugendbewegung in Österreich 1931-38

Modrá revue 1930-35

Národní myšlenka 1930-35
Našinec 1922-38
Neuland. Blätter jungkatholischer Erneuerungsbewegung 1924-35
Obnova 1937, 1938, 1939
PAX 1933, 1934
Rozmach 1923-26
Řád 1933-39
Říšská stráž 1927-29
Schönere Zukunft 1930-37
Der Seelsorger 1933-38
Staffelstein 1923-34
Stimmen der Jugend 1933-35
Stěžeň 1928-29
TAK 1937-38
Třetí generace 1930-35
Vlajka 1933-38
Volksbote 1937
Volk und Glaube 1936-38
Wiener Diözesanblatt 1933
Život 1929-34

Literatura:

AERSCHMANN, Stephan: *Katholische Schweizer Intellektuelle und der italienische Faschismus (1922-43)*. Freiburg 2002.

BEDNAŘÍKOVÁ, Eliška: *Jan Scheinost – katolík, fašista*. In: Pavel Marek (Ed.): *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*. Brno 2008, 194-204.

BENDEL, Rainer: *Aufbruch aus dem Glauben? Katholische Heimatvertriebene in den gesellschaftlichen Transformationen der Nachkriegsjahre 1945-1965*. Köln-Weimar-Wien 2003.

BERGER, Gustav: *Katholische Aktion. Eine Strukturbetrachtung des modernen Katholizismus als Beitrag zur Unterscheidung des kirchlichen Katholizismus vom politischen Katholizismus*. Breslau 1941.

BESIER, Gerhard: *Svatý stolec a Hitlerovo Německo*. Brno 2008.

- BESIER, Gerhard: „*Berufsständische Ordnung*“ und autoritäre Diktaturen. Zur politischen Umsetzung einer „klassenfreien“ katholischen Gesellschaftsordnung in den 20er und 30er Jahren des 20. Jahrhunderts. In: Gerhard Besier – Hermann Lübke (Hrsg.): Politische Religion und Religionspolitik. Zwischen Totalitarismus und Bürgerfreiheit. Münster 2005, 79-110.
- BLASCHKE, Olaf: „*Wenn irgendeine Geschichtszeit, so ist die unsere eine Männerzeit*“. Konfessionsgeschlechtliche Zuschreibungen im Nationalsozialismus. In: Manfred Gailus – Armin Nolzen (Hg.): *Zerstrittene „Volksgemeinschaft“*. Glaube, Konfession und Religion im Nationalsozialismus. Göttingen 2011.
- BÖRSIG – HOVER, Magdalena: *Romano Guardini (1885-1968). Wegbereiter des 21. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien 2009.
- BRANDES, Detlef: *Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938*. München 2008.
- BREUER, Stefan: *Carl Schmitt im Kontext Intellektuellen in der Weimarer Republik*. Berlin 2012.
- BROKLOVÁ, Eva – TOMESŠ, Josef – PEHR, Michal: *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*. Praha 2008.
- BURKARD, Dominik: *Alois Hudal – ein Anti-Pacelli? Zur Diskussion um die Haltung des Vatikans gegenüber dem Nationalsozialismus*. In: Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte 59, (2007), Heft 1, 61-89.
- BURKARD, Dominik: *Häresie und Mythos des 20. Jahrhunderts. Rosenbergs nationalsozialistische Weltanschauung vor dem Tribunal dese Römischen Inquisition*. Paderborn-München-Wien-Zürich 2005.
- Burkard, Dominik – Weiss, Wolfgang (Hgg.): *Katholische Theologie im Nationalsozialismus. Institutionen und Strukturen*. Würzburg 2007.
- BUSCH, Norbert: *Katholische Frömmigkeit und Moderne. Die Sozial- und Mentalitätsgeschichte des Herz-Jesu-Kultes in Deutschland zwischen Kulturkampf und Erstem Weltkrieg*. Gütersloh 1997
- CONZE, Vanessa: *Das Europa der Deutschen. Ideen von Europa in Deutschland zwischen Reichstradition und Westorientierung (1920-1970)*. München 2005.
- CURTIS, David: *True and false modernity: Catholicism and Communist Marxism in 1930s. France*. In: Kay Chadwick (Ed.): *Catholicism, Politics and Society in Twentieth – Century. France*. Liverpool 2000, s. 73-96.
- EPPEL, Peter: *Zwischen Kreuz und Hakenkreuz. Die Haltung der Zeitschrift „Schönere Zukunft“ zum Nationalsozialismus in Deutschland 1934-1938*. Wien-Köln-Graz 1980.

- FATTORINI, Emma: *Hitler, Mussolini and the Vatican : Pope Pius XI. and the Speech that was never made*. Cambridge 2011.
- FIALA, Petr: *Laboratoř sekularizace. Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*. Brno 2008.
- FONTENELLE, René: *Jeho svatost Pius XI*. Praha 1937.
- FORESTA, Patrizio: *Der „katholische Totalitarismus“*. *Katholizismus und Moderne im Pontifikat Pius' XI.*, in: Manuel Franzmann – Christel Gärtner – Nicole Köck (Hrsg.), *Religiosität in der säkularisierten Welt. Theoretische und empirische Beiträge zur Säkularisierungsdebatte in der Religionssoziologie*. Wiesbaden 2006, s. 177–198.
- FORSTNER, Thomas, *Priester in Zeiten des Umbruchs: Identität und Lebenswelt des katholischen Pfarrklerus in Oberbayern 1918 bis 1945*. Göttingen 2013
- FISCHER, Josef Ludvík: *Krise demokracie*. I., II. díl. Brno 1933.
- FUCHS, Alfred: *Demokracie a encykliky*. Praha 1936.
- FUCHS, Alfred: *Novější papežská politika*. Praha 1930.
- GEBHART, Jan - KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha-Litomyšl 2004.
- GLASSHEIM, Eagle: *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*. Praha 2012.
- GOTTSMANN, Andreas: *Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878-1914*. Wien 2010.
- GOTTSMANN, Andreas: *Der Heilige Stuhl und die nationale Frage in der Donaumonarchie*. In: Jörg Zedler (Hg.): *Der Heilige Stuhl in den internationalen Beziehungen 1870-1939*. München 2010, s. 145-174.
- Michel GRUNEWALD – Uwe PURSCHNER in der Zusammenarbeit mit Hans Manfred Bock (Hg.): *Le milieu intellectuel catholique en Allemagne, sa Presse et ses Réseaux (1871-1963) - Das katholische Intellektuellenmilieu in Deutschland, seine Presse und seine Netzwerke (1871-1963)*. Bern 2006.
- GÜNTHER, Frieder: *Ordnen, gestalten, bewahren. Radikales Ordnungsgedanken von deutschen Rechtsintellektuellen der Rechtswissenschaft 1920 bis 1960*. In: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 59, Heft 3, Juli 2011, 353-384.
- HARNA, Josef: *Krise evropské demokracie a Československo 30. let. 20. století*. Praha 2006.
- HRABOVEC, Emilia: *Der Heilige Stuhl und die böhmischen Länder 1938–1945*. In: Martin Zückert – Laura Hölzlwimmer (Hg.): *Religion in den böhmischen Ländern 1938–48. Diktatur,*

Krieg und Gesellschaftswandel als Herausforderungen für religiöses Leben und kirchliche Organisation. München 2007, s. 99-146.

HRABOVEC, Emilia: *Pio XI. e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell'Europa centro-orientale: il caso della Cecoslovachcia e dell' Ungheria*. In: *La Sollecitudine ecclesiale di Pio XI: alla luce delle nuove fonti archivistiche*. Atti del convegno internazionale di studio, Città del Vaticano, 26-28 febbraio 2009. A cura di Cosimo Semeraro. Città del Vaticano 2010, s. 363-395.

HUBER, Kurt A.: *Deutsche katholische Jugendbewegung in der Ersten Tschechoslowakischen Republik (1918-1939)*. In: Joachim Bahlcke- Rudolf Grulich (Hrsg.): Kurt Augustinus Huber. *Katholische Kirche und Kultur in Böhmen*. Ausgewählte Abhandlungen. Münster 2005, 343-68.

HUBER, Kurt A.: *Eduard Schlusche. Ein christlicher Streiter in neuerer Zeit*. München 1985.

HÜBNER, Christoph: *Die Rechtskatholiken, die Zentrumspartei und die katholische Kirche in Deutschland bis zum Reichskonkordat von 1933*. Münster-Berlin 2014.

CHOLÍNSKÝ, Jan: *Heroický skeptik, jenž v žertu neměl sobě rovna. Nad životem a dílem Ladislava Jehličky (1916-1996)*. In: *Securitas imperii* 19 (02/2011), s. 158-217.

CHIRON, Yves: *Pio XI. Il Papa dei Patti Lateranensi e dell' opposizione ai totalitarismi*. Milano 2006

JACKSON, Julian: *Francie v temných letech 1940-1944*. Praha 2006.

JANKE, Pia: *Politische Massenfeste in Österreich zwischen 1918 und 1938*. Wien-Köln-Weimar 2010.

JEŘÁBEK, Martin: *Konec demokracie v Rakousku 1932-38. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*. Brno 2004.

JONOVÁ, Jitka: *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hřiště pohledem Svatého stolce*. Uherské Hradiště 2013.

KAFFANKE, Jakobus OSB – KÖHLER, Joachim (Hg.): *Mehr nützen als herrschen! Raphael Walter, Erzabt von Beuron 1918-1937*. Berlin 2010.

KAPFHAMMER, Franz M.: *Neuland. Erlebnis einer Jugendbewegung*. Graz - Wien - Köln 1987.

KALMAN, Samuel: *The Extreme Right in Interwar France: The Faisceau and the Croix de Feu*. Cornwall 2008.

KALMAN, Samuel - KENNEDY, Sean: *The French right between the wars : political and intellectual movements from conservatism to fascism*. New-York 2014.

KELLER, Michael: *Katholische Aktion. Eine systematische Darstellung ihrer Idee*. Osnabrück 1933.

KLEMENTOVÁ, Eliška: *Česká zemská Československá strana lidová a druhá republika*. In: Pavel Marek (Ed.): „Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference k 90. výročí založení strany (1919-2009). Olomouc 2009, s. 160-171.

KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české. XIV. (1929-38)*. Praha – Litomyšl 2002.

KLIMÓ, Arpád: *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860-1948)*. München 2003.

KLINKHAMMER, Lutz: *Mussolinis Italien zwischen Staat, Kirche und Religion*. In: Klaus Hildebrand (Hrsg.): *Zwischen Politik und Religion. Studien zur Entstehung, Existenz und Wirkung des Totalitarismus*. München 2003, s. 73-90.

KOGLER, Nina: *GeschlechterGeschichte der Katholischen Aktion im Austrofaschismus. Diskurse - Strukturen - Relationen*. Wien - Berlin - Münster 2014.

KRACHT, Klaus Grosse: *Französische Katholiken vor der politischen Herausforderung: Die Katholische Aktion in Frankreich in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. In: Arnd Bauerkämper - Jürgen Nautz (Hg.): *Zwischen Fürsorge und Seelsorge. Christliche Kirchen in den europäischen Zivilgesellschaften seit dem 18. Jahrhundert*, Frankfurt a.M 2009, s. 155-174.

KRACHT, Klaus Grosse: *Von der „geistigen Offensive“ zur neuen Unauffälligkeit. Katholische Intellektuelle in Deutschland und Frankreich (1910-1960)*. In: Friedrich Wilhelm Graf – Klaus Grosse Kracht (Hg.): *Religion und Gesellschaft. Europa im 20. Jahrhundert*. Oldenburg 2007, s. 223-246.

KUNŠTÁT, Miroslav: *Katolicismus mezi univerzalizmem, partikularizmem a autonomií – příspěvek k typologii středoevropské náboženské kultury*. Praha 2006.

KUNŠTÁT, Miroslav: *Widerspruch von Tradition und Moderne? Prolegomena zum Verhältnis von sudetendeutscher Identität und Katholizismus im 20. Jahrhundert*. In: Martin Zückert – Laura Hölzlwimmer (Hgs.): *Religion in den böhmischen Ländern 1938-1948. Diktatur, Krieg und Gesellschaftswandel als Herausforderungen für religiöses Leben und kirchliche Organisation*. München 2007, s. 49-71

LAAK, van Dirk: *Carl Schmitt, ein Widergänger Weimars*. In: W. Bialas – M. Gangl (Hrsg.): *Intellektuelle im Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien 2000, s. 68-87.

- LIEBMANN, Maximilian: *Die geistige Konzeption der österreichischen Katholikentage in der Ersten Republik*. In: Isabelle Ackerl (Hg.): *Geistiges Leben im Österreich der Ersten Republik*. München 1986, s. 125-75.
- MALGERI, Francesco: *Pio XI. e l' Azione Cattolica*. In: *La Sollecitudine ecclesiale di Pio XI: alla luce delle nuove fonti archivistiche*. Atti del convegno internazionale di studio, Città del Vaticano, 26-28 febbraio 2009. A cura di Cosimo Semeraro. Città del Vaticano 2010, s. 149-182.
- MALÝ, Rudolf Ina: *Kříž nad Evropou*. Praha 1935.
- MAREK, Pavel: *Opozice kolem Rudolfa Horského a jeho kritika Šrámkova vedení ČSL*. In: Pavel Marek (Ed.): „Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference k 90- výročí založení strany (1919-2009). Olomouc 2009, s. 54-68.
- MARTINI, Angelo S.J.: *Pio XI., La Pace e gli Accordi di Monaco*. In: *La Civiltà Cattolica*, Anno 126, 1975, Volume 3, Quaderno 3006, 20. 9. 1975, s. 457-72.
- MAYR, Kaspar: *Katholische Aktion im Werden*. Wien 1934
- MICHALCZYK, Andrzej, *Heimat, Kirche und Nation : Deutsche und polnische Nationalisierungsprozesse im geteilten Oberschlesien (1922-39)*. Köln-Weimar-Wien 2010, s. 97.
- MOMMSEN, Hans (Hrgs.): *Der Erste Weltkrieg und die europäische Nachkriegsordnung. Sozialer Wandel und Formveränderung der Politik*. Köln 2000.
- MED, Jaroslav: *Literární život ve stínu Mnichova (1938-1939)*. Praha 2010.
- MUSIL, Michal: *Příběh Háchova politického sekretáře. Josef Kliment před Národním soudem v roce 1947*. In: *Soudobé dějiny*, 2, 1995, č. 4, 530-44.
- NĚMEC, Jiří: *Potíže s životopisem. K „případu“ historika Eduarda Wintera*. In: *Ad vitam et honorem*. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno 2003, s. 198-208.
- NITTNER, Ernst: *Gesamtstaatlicher Katholikentag Prag 1935. Ein fast unbeachtetes Jubiläum*. In: *Bohemia*, 26 (1985), s. 331-346.
- NITTNER, Ernst - SCHMIDT-EGGER, Hans: *Staffelstein. Jugendbewegung und katholische Erneuerungsbewegung bei den Sudetendeutschen zwischen den grossen Kriegen*. München 1983.
- NOPPEL, Constantin: *Katholische Aktion und „Quadragesimo anno“*. In: *Stimmen der Zeit*, 122 (1931/32), s. 243-249.
- PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha 1999.

- PASSMORE, Kevin: *Catholicism and Nationalism. The Fédération républicaine 1927-39*. In: Kay Chedwick (Eds.): *Catholicism, Politics and Society in Twentieth – Century France*. Liverpool 2000, s. 47-72.
- PEHR, Michal: *Československá strana lidová a její vztah k demokracii v době První československé republiky*. In: Pavel Marek (Ed.): *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*. Brno 2008, s. 152-168.
- PEJČOCH, Ivo: *Fašismus v českých zemích 1922-1945. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě*. Praha 2011.
- PETRÁČEK, Tomáš: *Sekularizace a katolicismus v českých zemích. Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava 2013.
- PUTNA, M. C.: *Česká katolická literatura 1918-1945*. Praha 2010.
- PUTNA, Martin C.: *Katolická publicistika třicátých let, „kvalitativní demokracie“ a fašismus: Rudolf Ina Malý a časopis Tak*. In: Václav Nekvapil – Rudolf Vévoda (Eds.): *Média, kultura a náboženství*. Praha 2007, s. 40-53.
- RÁKOSNÍK, Jakub - NOHA, Jiří, *Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934*. Praha 2012
- RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*. Praha 1997.
- REICHHOLD, Ludwig: *Opposition gegen autoritären Staat. Christlicher Antifaschismus 1934-1938*. Wien 1964.
- RICHTER, Reinhard: *Nationales Denken im Katholizismus der Weimarer Republik*. Berlin-Hamburg-Münster 2000.
- SALE, Giovanni: *Le Leggi razziali in Italia e il Vaticano*. Milano - Roma 2009.
- SEEWANN, Gerhard-Dieter: *Österreichische Jugendbewegung vor und nach dem Ersten Weltkrieg. Die Entstehung der Deutschen Jugendbewegung in österreich-Ungarn von 1900 bis 1914 und die Fortsetzung in ihrem katholischen Zweig: „Bund Neuland“ von 1918 bis 1938* (Diss.Arbeit). Graz 1971.
- SCHNEIDER, Thomas Martin: *Reichsbischof Ludwig Müller: eine Untersuchung zur eben, Werk und Persönlichkeit*. Göttingen 1993.
- SCHULZE, Thies: *Antikommunismus als politischer Leitfaden des Vatikans? Afinnitäten nud Konflikte zwischen Heiligem Stuhl und NS-Regime im Jahr 1933*. In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 60, č. 3, Juli 2012, s. 353-380.
- SCHULZE WESSEL, Martin: *Konfessionelle Konflikte in der Ersten tschechoslowakischen Republik: Zum Problem des Statuts von Konfessionene im Nationalstaat*. In: Hans Christian

Maner – Martin Schulze Wessel (Hrsg.): Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918-1939. Polen-Tschechoslowakei-Ungarn-Rumänien. Stuttgart 2002, s. 73-102.

SCHULZE WESSEL, Martin: *Tschechische Nation und katholische Konfession vor und nach der Gründung des Tschechoslowakischen Nationalstaats*. In: Bohemia 38 (1997), 311-327

SLADEK, Paulus OSA: *Die kirchliche Erneuerung bei den Deutschen in der Ersten Republik*. In: Ferdinand Seibt (Hrsg.): Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973-1973. Düsseldorf 1974, 175-208.

SPANNENBERGER, Norbert: *Katholische Kirche in Ungarn. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“*. Stuttgart 2006.

STAFF, Ilse: *Der faschistische Korporativstaat und die ihn bestimmenden Ideologie*. In: Aldo Mazzacane – Alessandro Somma – Michael Stolleis (Hg.): Korporativismus in den südeuropäischen Diktaturen. Frankfurt am Main 2005, s. 91-128.

Stavovská myšlenka. Sborník statí I. Praha 1936.

ŠEBEK, Jaroslav: *Encyklika Quadragesimo anno, její recepce a vliv na katolické prostředí v českých zemích ve třicátých letech*. In: Soudobé dějiny 8, 2001, č. 2-3, s. 365-83.

ŠEBEK, Jaroslav: *Svatováclavská tradice v meziválečném Československu 1918-1939 (v kontextu vztahu katolické církve a společnosti)*. In: Mlada Mikulicová – Petr Kubín (Edd.): In omnibus caritas. Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy k počtě devadesátých narozenin prof. ThDr. Jaroslava Kadlece. Praha 2002, s. 546-59.

ŠMÍD, Marek: *Nepřítel: první republika. Radikalizace skupin českých katolických intelektuálů v letech 1918-1938*. Příbram 2012.

ŠMÍD, Marek: *Pohled na Jana Šrámka z papežského stolce v době první republiky*. In: Pavel Marek a kol.: Jan Šrámek a jeho doba. Brno 2011, s. 218-228.

ŠMÍD, Marek: *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920-1950*, Brno 2015.

TÁLOS, Emmerich - NEUGEBAUER, Wolfgang (Hrsg.): *Austrofaschismus. Politik, Ökonomie, Gesellschaft 1933-38* (5. Auflage). Münster-Hamburg-Berlin-Wien-London 2005.

TRAPL, Miloš: *Český politický katolicismus v letech 1918-1938*. In: Petr Fiala-Jiří Foral-Karel Konečný-Pavel Marek-Michal Pehr-Miloš Trapl: Český politický katolicismus 1848-2005. Brno 2008, s. 173-324.

TRAPL, Miloš: *Český politický katolicismus a „Mnichov“*. In: Pavel Marek a kol.: Jan Šrámek a jeho doba. Brno 2011, s. 405-414.

TRAPL, Miloš – KONEČNÝ, Karel – MAREK, Pavel: *Politik dobré vůle. Život a dílo msgr. Jana Šrámka*. Praha 2013.

- VALASEK, Emil: *Der Kampf gegen die Priester im Sudetenland 1938 bis 1945. Eine Dokumentation*. Königstein 2003.
- VOLLMER, Frank: *Die politische Kultur des Faschismus. Stätten totalitärer Diktatur in Italien*. Köln-Weimar-Wien 2007.
- WEINZIERL, Erika: *Kirche-Gesellschaft-Politik von der Ersten zur Zweiten Republik*. In: Stadler, Friedrich (Hg.): *Kontinuität und Bruch. 1938-1945-1955. Beiträge zur österreichischen Kultur- und Wissenschaftsgeschichte*. Berlin-Hamburg Münster 2004, s. 51-68.
- WEISS, Otto: *Zwischen Österreichertum und Nationalsozialismus. Katholische Akademikermilieus im Ständestaat*. In: Richard Faber - Elmar Locher: *Italienischer Faschismus und deutschsprachiger Katholizismus*. Würzburg 2013, s. 313-39.
- WIEDERIN, Ewald: *Christliche Bundestaatlichkeit auf ständischer Grundlage: Eine Strukturanalyse der Verfassung 1934*. In: Ilse Reiter-Zatloukal-Christiane Rothländer-Pia Schölnberger (Hg.): *Österreich 1933-1938. Interdisziplinäre Annäherungen an das Dollfuß - Schuschnigg – Regime*. Wien-Köln-Weimar 2012, s. 31-41.
- WINTER, Eduard: *Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses. Nach Tagebuch, Aufzeichnungen, Briefen, Dokumenten und Erinnerungen*. Band 1. Berlin 1981.
- WIRSCHING, Andreas: *Vom Weltkrieg zum Bürgerkrieg. Politischer Extremismus in Deutschland und Frankreich 1918-1933/39. Berlin und Paris im Vergleich*. München 1999.
- FABER, Richard (Hg.): *Italienischer Faschismus und deutschsprachiger Katholizismus*. Würzburg 2013.
- WOHNOUT, Helmut: *Bürgerliche Regierungspartei und weltlicher Arm der katholischen Kirche. Die Christlichsozialen in Österreich 1918-1934*. In: Michael Gehler – Wolfram Kaiser – Helmut Wohnout (Edd.): *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert; Christian Democracy in 20th Century Europe; La Démocratie Chrétienne en Europe au XXe siècle*. Wien-Köln-Weimar 2001, s. 181-207.
- WOLF, Hubert: *Mit diplomatischem Geschick und priesterlicher Frömmigkeit. Nuntius Eugenio Pacelli als politischer Kleriker*. In: *Historisches Jahrbuch*, 132 (2012), s. 192-219.
- WOLF, Hubert: *Clemens August Graf von Gallen. Gehorsam und Gewissen*. Freiburg-Basel-Wien 2006.
- ZOUHAR, Jan - PAVLINCOVÁ, Helena - GABRIEL, Jiří: *Demokracie je diskuse... Česká filosofie 1918-1938*. Olomouc 2005.

Resümee:

Das Buch befasst sich mit dem Thema der Äußerungen antidemokratischer und nationalistischer Tendenzen im tschechischen und deutschen katholischen Milieu in den Böhmisches Ländern in den Zwischenkriegsjahren. Ein untrennbarer Teil der großen Transformationsprozesse, die sich in der tschechischen Gesellschaft nach der Entstehung desselbständigen tschechoslowakischen Staates im Jahr 1918 abspielten, wurden auch die Umwandlungen in der kirchlichen und religiösen Sphäre. Die katholische Kirche in den Böhmisches Ländern erlebte nach dem Ersten Weltkrieg eine dynamische Entwicklung und eine inspirative Erfahrung, die ihr half, neue Paradigmen für die weitere Entwicklung zu schaffen. Die Formung der kirchlichen Identität im neu etablierten Staat erfolgte hinsichtlich der äußeren Elemente unter dem Aufprall der veränderten politischen Bedingungen, die zu einer neuen Form der Beziehung zwischen Kirche und Staat führten. Für die religiös-politischen Verhältnisse in der Tschechoslowakei war eine starke antikatholische Welle symptomatisch, die mit ausgeprägten Säkularisierungstendenzen verbunden war, die unter allen Staaten Mitteleuropas gerade bei uns am stärksten waren. In der Monographie sind dabei nicht nur diese säkularisierten Tendenzen behandelt, sondern auch die Gegenreaktion der katholischen Kreise, die sich ausserdem in der Entwicklung der geistlichen Erneuerungsbewegungen manifestierten, erwähnt. Diese Bewegungen trugen entscheidend auch dazu bei, dass vor allem junge tschechischen und sudetendeutschen katholischen Intellektuellen im öffentlichen Raum die Träger der antidemokratischen und nationalen Tendenzen waren.

Das Thema wurde auch im mitteleuropäischen Kontext behandelt - insbesondere mit Schwerpunkt auf Entwicklungen in Österreich und Deutschland. Die Fragestellungen wurden auch auf die päpstliche Politik dieser Zeit konzentriert. Die neue theologischen Diskurse und Strategien der römischen Kurie unterstützten auch die aktive Beteiligung der Katholiken an dem öffentlichen Leben, was auch zu den starken Konfliktlinien mit der liberalen Kreisen führte. In den 30-er Jahren wurde Vatikan auch mit dem schnellen Vormarsch der autoritären und totalitären Regime in Europa konfrontiert.